

УДК 373.3.091:316.314.4:33-028.31

ЕКОНОМІЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДШИХ ДІТЕЙ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Людмила Кашуба, Надія Чабан, Олена Черешнюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Туган-Барановського, 7, Львів, Україна, 79005*

Визначено проблему формування економічного мислення молодших школярів за програмою та посібниками “Цікава економіка” (2–4 класи) з урахуванням індивідуальні особливості молодших школярів. Проаналізовано загальну та спеціальну педагогічну, психологічну, методичну літературу з питання економічної соціалізації дітей молодшого шкільного віку. Розглянуто забезпечення диференційованого навчання учнів 1–4 класів у межах варіативної частини нового Державного стандарту початкової освіти. Наголошено на спеціальні методики проведення розвивальних занять з предмета “Цікава економіка” для 2–4 класів загальноосвітніх шкіл з інклюзивним навчанням. Висвітлено умови та шляхи економічного навчання учнів 7–10 років, багатоаспектнісний підхід під час розгляду питань. Описано та наведено методичні рекомендації щодо розвитку економічного мислення вихованців початкової школи. Визначено основні напрями удосконалення навчально-виховної роботи з профорієнтації у процесі євроінтеграції. Намічено основні етапи застосування економічних знань, умінь, навичок у процесі міжпредметних зв’язків на уроках у початковій школі.

Ключові слова: євроінтеграція, економічна соціалізація дітей молодшого шкільного віку, розвиток економічного мислення, економічне виховання, інклюзивне навчання.

Оновлення змісту освіти, робота за новим Державним стандартом початкової загальної освіти зумовлює пошук нових форм методичного сервісу. Найважливішим чинником, від якого залежить успіх реалізації завдань Державного стандарту, є ефективна праця вчителя та учнів на уроці.

За умов сьогодення, коли вже з перших років життя дитини її оточує економічне середовище, наповнене економічними поняттями і процесами, актуалізується проблема соціалізації та виникає необхідність їхнього ознайомлення з проблемами “дорослої” економіки. У державних і виконавчих органах та наукових закладах України триває інтенсивна робота щодо визначення сутності, засад і основних напрямів самостійної соціально-економічної політики, спрямованої на пізнання, окреслення докорінних

національно-державних економічних потреб та інтересів. Ринкова економічна політика зміцнює критерії соціальної справедливості. Людина вільно вибирає певну професію, потрібну для здобуття освіти, та сферу діяльності. Становлення ринкових відносин, як зазначає дослідник В.П. Андрущенко, відбувається за умови, коли суспільство вирішує такі завдання: “роздержавлює” власність, передає її в руки реального господаря; виховує нового власника, навчає його господарювати за ринковими технологіями; створює необхідні умови для реалізації ринкових форм і технологій господарювання [1].

Сучасні дослідження вчених (А. Богуш, Н. Гавриш, Г. Григоренко, Р. Жадан, К. Курак, А. Шатової та ін.) свідчать про необхідність впровадження економічної освіти як з дошкільного, так і молодшого шкільного віку та наголошують на ролі і значимості економічної соціалізації: знайомства дітей з ринковими відносинами, економічними уявленнями (працю, гроші, професії, бюджет сім’ї, якості людини-господаря), економічними поняттями та безпосереднім застосуванням їх у різних видах діяльності.

Актуальність досліджуваної проблеми економічного мислення молодших школярів визначене реальними соціальними суперечностями, які виникли в соціальних умовах і потребують ефективного і швидкого вирішення:

- між соціальною значимістю економічного виховання і недостатньою реалізацією даного педагогічного завдання у початковій школі;
- між необхідністю підготовки вчителя початкових класів до формування економічно грамотної особистості школяра молодшого шкільного віку та нерозробленістю теоретичних засад та організаційно-педагогічних умов системи економічного навчання;
- між інтересами суспільства у вихованні економічно-досвідченої особистості, що стане підґрунтям для подальшої економічної соціалізації та економічного виховання особистості.

Підготовка нового власника економічної держави в нових ринкових умовах, готового включитися в сучасні форми економічних взаємовідносин, зумовлює нові вимоги – вивчення теорії та методики економіки, формування економічного мислення та свідомості, виховання потреби, розвитку здібностей у певному виді діяльності, врахування свідомого ставлення до професії; оволодіння молоддю теоретичними знаннями та практичними вміннями і навичками щодо економіки.

Саме в початковій школі закладаються засади інтелектуального розвитку дітей, створюються педагогічні та психологічні передумови для формування самостійності мислення, здатності критично оцінювати власні дії, зіставляти різноманітні способи розв’язання проблемних ситуацій,

оцінювати їх і вибирати найбільш раціональні, виділяти головне та узагальнювати, застосовувати набуті знання на практиці. Економічна соціалізація формує подальше ставлення у дітей молодшого шкільного віку до різних економічних категорій та понять. Особистість мимоволі зустрічається з економічними поняттями, вона дізнається, що таке “наше”, “моє”, “гроші”, “ціна”, “дорого”, “дешево”, “заробити”, “продати”, “обмін”.

Відповідно до нового Державного стандарту початкової освіти (2012), діти стануть учасниками євроінтеграційних процесів XXI ст., засвоюватимуть нову картину світу, що складається у тім числі і з економіки.

Шлях до європейського бачення світового ринку зумовлює пошук нових підходів до виховання маленьких громадян нашої країни, бо саме ринкові умови є природним середовищем їхнього існування. Економічна освіта стала необхідною умовою будь-якої цілеспрямованої діяльності. Економічна соціалізація молодих школярів як наукова проблема є об'єктом вивчення багатьох дослідників.

Вивчення економічної готовності молодших школярів спочатку ґрунтувалися на стадіальній теорії Ж. Піаже. Дев'ять таких стадій виявив учений А. Страус в одному з ранніх досліджень, які стосуються ставлення дітей віком від 4,5 до 11,5 років до грошей (1952). Його думку підтримав інший дослідник К. Данзігер (1958), який виділив чотири стадії розвитку уявлення дитини в галузі економіки. Він вважав, що розвиток економічних уявлень у дитини визначається не тільки біологічним дорослішанням, а й залежить від досвіду ставлення до грошей. Це дослідження мало пошуково-констатувальний характер – без аналізу чинників, які впливають на перехід від однієї стадії до іншої. Пізніше К. Данзігер виділив чотири стадії розвитку уявлення дитини в галузі економіки. Зауважимо, що він охопив діапазон від 5 до 8 років. У 1982 р. Б. Стейсі (B. Stacy) зробив огляд основного становища в цьому напрямі за попередній період та визначив основні напрями дослідження (гроші, власність, соціальні відмінності, соціально-економічні поняття), виділив вікові стадії економічної соціалізації дітей і наголосив на умовності розподілу залежно від дії різних чинників. Хронологічний вік дітей-учасників – від 4 до 15 років. Значущими аспектами для нашого дослідження є праці, в яких розглянуто такі чинники, як належність до певного класу, регіональні та національні особливості, стать, вік. Як наголошує А. Щедрина, у дослідженнях Г. Маралла і Л. Магрудера визначено залежність розуміння дітьми функції грошей від безпосереднього досвіду використання грошей у родині з різним соціально-економічним статусом. Автори доходять висновку, що діти із сім'ї робітників засвоюють прямий асоціативний зв'язок між грошима і задоволенням, тоді як діти із середнього класу здебільшого накопичують гроші на майбутні витрати. Інші автори (А. Фьюнем, П. Томас та ін.) зазначили, що, зазвичай, батьки

середнього класу починають видавати гроші дітям меншого віку, ніж батьки-робітники. Вони наголошують, що ранній досвід користування власними грошима повинен зумовлювати більш ранню соціалізацію, раціональну їхньому застосуванням. Отже, було зроблено висновок, що класово різниця простежується, але вона ніби спростовується і навчанням, і різновидністю складу шкільних класів у загальноосвітніх класах.

Подальші теоретичні розробки економічного виховання як важливого засобу власності у підростаючого покоління, формування правильного ставлення до суспільної власності вивчали такі провідні економісти, як Л. Пономарьов, Л. Ентштейн. Проблеми економічного виховання досліджено у працях таких учених, як Ю. Васил'єва, Б. Вульфома, Е. Землянської, М. Толстого, Л. Фридмана та ін., які стверджували, що економічне виховання доцільно починати як можливо раніше [1].

Різноманіття наукових підходів учених дає змогу простежити діяльнісний, логічний, динамічний, науковий інтерес учених до дослідження проблеми економічної освіти, економічної соціалізації, виховання і мислення. Зазначимо, що ще свого часу А.С. Макаренко зазначав про те, що кожна людина є учасником суспільного виробництва, і чим краще вона підготовлена для цього, тим більше користі принесе державі й собі. Господарське виховання наших дітей повинно полягати в підготовці не тільки повноправного члена сім'ї, а й господаря-громадянина. Тому предмет варіативного курсу початкової школи "Цікава економіка" посідає важливе місце в шкільній освіті, адже це є одна з тих дисциплін, яка впливає на формування світогляду та економічного мислення дитини молодшого шкільного віку [3].

В економічній освіті й вихованні учнів початкової школи беруть участь різні соціальні ланки: школа, сім'я, позашкільні освітньо-виховні заклади, громадські організації, трудові колективи, засоби масової інформації.

Головну роль в економічній підготовці підростаючого покоління відіграє загальноосвітня школа, а в економічному і загальному вихованні – сім'я. Тому важливо гармонійно поєднувати ці ланки економічної освіти, особливо в початкових класах.

Зазначимо, що в сім'ї маленька людина досягає розуміння нормативних вимог, набуває досвіду виконання розпоряджень, переживає осуд, радість схвалення, досвід відповідальності й узгодженості. Завдяки прийнятим у сім'ї нормативно-практичним установкам у дітей із часом виробляються поняття про цілі, засоби, очікувані результати діяльності, про взаємні права та обов'язки, про заходи, які застосовують за відхилення від прийнятих у сім'ї норм. Саме в колі близьких їй дорослих вона оволодіває досвідом спільних цілей і праці, діяльного співчуття, спільності інтересів, згуртованості, усвідомленої дисципліни й організованості. Тому вивчення початкових засад

економіки на прикладі сімейного господарства (за програмою Кашуби Л.В. “Цікава економіка”) дає змогу органічно поєднувати зміст предмета варіативної частини програми з повсякденним життям дитини, ґрунтуються на особливостях психічного розвитку молодших школярів.

Як зазначають учені-методисти, молодший шкільний вік – період інтенсивного формування людської особистості. Розвивається здатність до наслідування, завдяки чому учні оволодівають поняттями про призначення предметів, способами їхнього практичного використання, засвоюють поведінку старших. Формування підростаючої особистості – це непрямий результат зовнішніх впливів на неї. Відбувається воно шляхом відбору й переробки всього, що виникає на життєвому шляху школяра, за постійною допомогою й під керівництвом дорослих, які навчають і виховують. Природа й потреби дитини позначаються на її ставленні до довкілля. Тому діти мають різні стимули до активності, різні інтереси, нахили, смаки.

Зазначимо, що в публікаціях учених-психологів саме в молодшому шкільному віці відбувається активне формування здібностей до пізнавальної діяльності. У цей період інтенсивно розвиваються такі пізнавальні процеси, як сприйняття, пам’ять, мислення, мова, уява, увага.

Як засвідчує методична література, процеси економічного мислення молодших школярів тісно пов’язані з діями. Значну роль також відіграють безпосередні уявлення, розвивається розуміння причин явищ, які відбуваються з оточенням. Діти оволодівають великою кількістю економічних понять, природа яких частіше життєва, а не наукова. У процесі навчання засад економіки в молодших школярів розвивається уява – учні успішно можуть уявити й відобразити різні проміжні стани об’єкта. З урахуванням цього, дітям можна запропонувати розв’язання задачі, умови якої подано у вигляді абстрактної схеми. Репродуктивна уява розвивається через формування в школярів уміння визначати й пояснювати певний стан об’єкта, якщо в описі це прямо не зазначено, але впливає з нього закономірно, а також розуміти умовність деяких об’єктів, їхніх властивостей і станів. Учитель це може використати під час проведення з дітьми навчальних ігор “Уявіть собі”. Діти розуміють, що ця ситуація не відбулася; вони вважають її умовною і можуть передбачити її наслідки. Прагнення молодших школярів виявляти умови виникнення й побудову яких-небудь предметів є одним з найважливіших психологічних чинників розвитку творчої уяви.

Розвиток економічного понятійного мислення в учнів молодшого шкільного віку міцно пов’язаний з предметами і явищами, при цьому переважає спрямованість на вирішення конкретних завдань, пов’язаних з активною діяльністю (грою, малюванням, елементарними трудовими процесами). Поступово в учнів початкових класів формується вміння

абстрагуватися, робити узагальнення й висновки. Засвоюються нові поняття, формується система уявлень, використовуються умовиводи. Узагальнення в дітей цього віку частіше охоплюють зовнішні ознаки, пов'язані з практичним застосуванням предметів. Молодшому школяру доступне розуміння багатьох причинних зв'язків між явищами, однак воно майже не виходить за межі його невеликого власного досвіду.

У процесі сприйняття економічних термінів дитина нагромаджує знання про предмети та явища не як суму певних відчуттів, а засвоює взаємозв'язки між предметами та їхніми властивостями. Доповнення наявних відомостей з минулого досвіду пришвидшує процес розпізнавання та сприяє успішній адаптації до середовища. Відомо, що інтелект дитини міститься на кінчиках пальців, тому основний спосіб вирішення різноманітних завдань – практична дія. Образ об'єкта сприйняття виникає, коли дитина так чи інакше є активною стосовно нього, тобто якщо вона активно займається предметною діяльністю. Система, за допомогою якої створювався образ, згортається і кожного разу, коли учень звертається до цього образу, він відтворює відповідну, хоч і перетворену, систему дій. Розвиток мислення виявляється також у прагненні дізнатися про невідоме, зрозуміти, осмислити те, чого в предметі не дано. Щоб навчити мислити, потрібно ставити такі завдання, під час виконання яких діти могли б використати отримані раніше знання в нових умовах.

У процесі економічного навчання молодших школярів формується особливий вид сприйняття – спостереження. Тому на уроці потрібно спонукати учнів до розширеного формулювання завдань, навчити відповідно сприймати ті чи інші явища та дії. Для цього доцільно постійно наводити відповідні приклади, пояснювати прийоми огляду, споглядання речей, предметів, явищ. У молодшому шкільному віці відбувається також якісне психологічне перетворення пам'яті, процесів збереження і відтворення інформації. При цьому пряме завдання – запам'ятати – відходить на другий план, але результати мимовільного запам'ятовування залишаються досить високими. Воно відбувається й за допомогою мимовільної пам'яті, яка спирається на способи логічного осмислення. Процес засвоєння інформації складається з багатьох дій, особливих навичок, які організовують пам'ять школяра.

У ході організації економічного навчання молодших школярів на засадах активізації пізнавальної діяльності виявлено їхню здатність до засвоєння економічних понять, до розмірковування, узагальнення, усвідомлення різноманітних зовнішніх і внутрішніх зв'язків як між окремими якостями предметів, так і між самими предметами. Основним критерієм повноцінного узагальнення економічних знань у посібнику є вміння дитини навести й пояснити конкретний приклад або малюнок. Ця особливість

зумовлює широке використання наочності в навчанні дітей 7–10 років. Наочні зображення та описи здебільшого лежать в основі суджень школярів про ознаки та властивості предметів і явищ. Розгорнутих пояснень учителя і матеріалу навчальних посібників “Цікавої економіки” здебільшого достатньо для оволодіння поняттями без безпосереднього оперування предметами. Поступово молодші школярі набувають умінь виділяти логічні зв’язки між окремими блоками засвоєних знань, оволодівають прийомами класифікації, аналізу, зіставлення, виділення головних моментів та об’єднання їх у цілісну картину світу. Наслідком цього є абстрактне судження та узагальнення знань. Однак не можна навчити працювати лише через спостереження та обговорення. Справжні уявлення й переживання, пов’язані з працею, формуються тільки за активної діяльності самої дитини, а знання про професії людей знайдуть застосування в її практичній діяльності.

У процесі навчання потрібно враховувати, що особливе значення для розвитку економічного мислення молодших школярів має мотивація досягнення успіхів – оцінка дорослого окрилює, розкриває те краще, що є в маленького трудівника. Потрібно заохочувати прагнення дитини до самостійності, доручати виконання більшої кількості справ без сторонньої допомоги й більше їй довіряти. Самостійність – необхідна умова розвитку розумових здібностей, допитливості й здогадливості. Вона активізує всю пізнавальну діяльність особистості, розкриває простір думці, сприяє пошуку. В основі цієї якості покладено творче мислення, що відходить від шаблонів і виявляється в тому, якими способами розв’язуються розумові завдання. Для розвитку творчості зовсім не обов’язково придумувати щось неймовірне. Головне – спрямувати дітей на те, щоб вони прагнули скористатися уже відомою їм інформацією, шукали різні способи розв’язання, удавалися до багатьох спроб, не соромилися ставити запитання, шукали різні комбінації [3].

Працездатний школяр-активний, орієнтований на близького дорослого як на авторитет і взірць для наслідування, він прагне до новизни і здатний навчатися за трудовою програмою батьків, яка стає його власною. Тема праці дорослих органічно пов’язана з явищами навколишнього соціального життя дитини. У цей період формується система якостей, що характеризують психологічну готовність до навчальної праці: уміння слухати інструкцію дорослого, сприймати завдання, бути уважним до процесу й результату своєї роботи, відображати в грі трудову й професійну тематику; здатність самостійно вирішувати нескладні розумові й практичні завдання; почуття відповідальності.

Загальновідомо, що поза діяльністю немає пізнання. У будь-яких видах вона є головною умовою розвитку дитини. У діяльності учень і формується, і виявляє свою особистість, власні інтереси, смаки, здібності й нахили, уміння

та навички, риси характеру: волю, наполегливість, цілеспрямованість, охайність тощо. Молодший школяр прагне до активності, до дієвого стану, хоче впливати на своє оточення, зробити його для себе близьким і зрозумілим. Дитині легше бути діяльною, енергійною, створювати й перетворювати, ніж пасивно споглядати. Отже, завдання дорослих – перетворити природну активність дитини в цілеспрямовану розумну діяльність.

Ще одна важлива вимога до організації економічної діяльності молодших школярів – домагатися, щоб вони досягали поставленої мети, не кидали справу на півдорозі. Часто діти, приступаючи до виконання якогось завдання, спочатку виявляють велику активність, діють енергійно й рішуче, а потім інтерес слабшає, згодом зникає зовсім, і справа, за яку так старанно взялися, залишається незавершеною – не вистачило наполегливості. Звичайно, треба мати на увазі нестійкість інтересів молодших школярів (вони можуть полишити, не закінчивши, одне заняття й перейти до іншого, яке в цю хвилину їх більше приваблює), їхню легку емоційну збудливість, нездатність до тривалого зосередження уваги на чомусь одному й інші психічні властивості. Однак слід також пам'ятати, що наполегливість не тільки виявляється, а й формується саме в умінні досягати мети, доводити розпочату справу до кінця [3].

Важливо також розвивати вміння працювати для загальної користі, організувати свою роботу, оптимально розподіляти час, створювати умови для виконання роботи, відповідати за якість своєї праці, діяти швидко й економічно, планувати свої дії, знаходити застосування своїм здібностям, прагнути покращити власні досягнення, працювати в робочих групах, використовувати необхідні посібники й рекомендації. Доцільно використовувати різні завдання – нові й досить складні, прості і знайомі. З розвитком пізнавальної діяльності виникають такі почуття, як здивування сумніви, упевненість, задоволення й радість від зробленої справи. Щоб праця не стала повинністю, важливо не відривати її від інтересів, потреб, емоційних переживань дитини. Цьому сприяють бесіди про те, що роблять батьки, яка суспільна користь від їхньої праці, розмови про випуск продукції, кількість, якість, продуктивність праці, витрати матеріалів на виготовлення продукції. Корисно наводити дітям факти й цифри, оскільки це дисциплінує, переконує, стимулює розмірковування. Часто доцільно навчати дітей в ігровій формі, захоплюючи їх ділом.

Звичайно, діти не навчаться працювати, тільки граючись. Праця та гра – два різні види діяльності. Перший передбачає наявність у завданні певної складності, обов'язковості досягнення кінцевої мети. У грі привабливим є не кінцевий продукт (часто його тут і нема), а сам процес. Тому дітям важливо підтверджувати розуміння того, що праця – переважно серйозне заняття,

природна та необхідна умова життєдіяльності, а не лише розвага, радість і захоплення [4].

Отже, з урахуванням вищенаведеного, слід зазначити, що навчальний посібник “Цікава економіка” (2–4 класи) сприяють використанню таких каналів: слухового – інформація, бесіди, обговорення; зорового – схеми, діаграми, плакати, тексти; моторного – розв’язування задач, завдань, створювання проєктів, виконання конкретних предметних дій. Тому важливо при використанні навчального посібника “Цікава економіка” враховувати його спрямованість, а саме: інформаційну (настановчу), яку забезпечує наочність; операційну, що сприяє реалізації пізнавальної діяльності; контрольну, що здійснює контрольні заходи. Важливим етапом є використання тестів з кожного розділу та підрозділу програми “Цікава економіка”.

Вочевидь, економічна освіта спрямована, насамперед, на вироблення вміння раціонально використовувати наявні ресурси для задоволення різноманітних потреб. Економічне виховання покликане відіграти важливу роль у формуванні в учнів початкових класів таких якостей, які б відповідали суспільним інтересам і сприяли всебічному розвитку особистості.

1. *Климчук І.* Економічна освіта в загальноосвітній школі : проблеми і перспективи / І. Климчук // *Географія та основи економіки в школі.* – 2003. – № 6. – С. 33–35.
2. *Кашуба Л. В.* Інноваційні освітні технології : ідеї, пошуки, впровадження / Л. В. Кашуба, А. А. Кендюхова // *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : [наук.-метод. зб. / за ред. В.В. Бондаря, В.В. Засенка].* – К. : Науковий світ, 2006. – Вип. 7. – С. 30–33.
3. *Кашуба Л.* Економічне навчання молодших школярів за програмою “Цікава економіка” / Л. Кашуба // *Вересень. Науковий часопис – Миколаїв, 2012.* – №3–4 (60–61). – С.31–36.
4. *Кашуба Л.* Програма “Цікава економіка” (2–4 класи) / Л. Кашуба // *Програми курсів за вибором для загальноосвітніх навчальних закладів (1–4 класи). Варіативна складова Базового навчального плану. Книга 3.* – Тернопіль : Мандрівець, 2012. – С. 68–83.

*Стаття: надійшла до редколегії 18.11.2015
доопрацьована 21.01.2016
прийнята до друку 09.02.2016*

ECONOMIC SOCIALIZATION OF JUNIOR STUDENTS IN THE PROCESS OF EUROINTEGRATION

Liudmyla Kashuba, Nadiia Chaban, Olena Chereshniuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Tuhan-Baranovskoho Str., 7, Lviv, Ukraine, UA-79005*

This article deals with the problem of forming the economical thinking of junior students concerning the textbook “Interesting Economics” (2-4 forms), that is based on the individual peculiarities of junior students. The authors analyse general and special pedagogical, psychological, methodological literature on the topic of elementary school students’ economic socialization. They consider the assurance of differentiated teaching of the 1st – 4th forms pupils according to the new State standard of the primary education and stress the usage of special methods at the “Interesting Economics” lessons for the 2nd – 4th forms students of the secondary schools with inclusive education. The researchers define the general conditions and ways of teaching Economy for the 7-10-years-old students while using the multiple-aspect approach and propose methodological recommendations for the development of elementary school students’ economic thinking. As the result of their study, they identify the main ways of improving the students’ vocational guidance in the process of Eurointergration and outline the main stages of economic knowledge and skills usage for interdisciplinary communication at the elementary school lessons.

Key words: eurointergration, economic socialization of junior students, development of economic thinking, economic education, inclusive education.